

૪૧૧૧

૪૧૧૧

ભર્તુહરીના નાટકનાં ગાયનો.

— ❀ ❀ ❀ —

રચનાર

H. M. Shah,

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

બુ. છોટાલાલ છગનલાલ.

સન ૧૮૬૭ના આઠ રૂપ મુજબ રજીસ્ટર કરાવી છે.

આમદાવાદ.

રીચીરોડ ઉપર “ સસપ્રકાશ ” પ્રેસમાં

બુલાખીદાસ નારણદાસે છાપ્યાં.

સંવત ૧૯૪૬

કીમત ૨ આના

(સર્વ હક પ્રસિદ્ધકર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ભર્તુહરીના નાટકનાં ગાયનો.

સર્વેપાત્રો — (નાય કેસે ગજકે બંધ છુડાયો.) એ રાહ.

જગતપતિ સુણુ તું અરજ અમારી;

માગીએ અમ્ર સાદા તારી.

જગત૦

છે અતિ શક્તિ વીચીક્ષણુ સન્નળે,

પાર તે તો નવ આવે.

આપ કૃપાથી સહુ જન જગમાં;

આનંદે મોજ મચાવે.

જગત૦

માત સહોદર બ્રાતને બગ્ની;

પર લગની અતિ આવી.

પણુ એ આખર વ્યથે સમજવું;

સ્થાર નથી રતિ સ્થાપી.

જગત૦

કીડા કૃતિ મતિ પુર્વક કીધી;

દીધી મતિ અતિ ન્યારી.

ભર્તુહરી નૃપ સર્વથી શાંણો;

તેની લીલા તે વીસ્તારી.

જગત૦

તો અમને દે વીનય ઈશ્વર;

તું દે જમતપતિ અમને.

નાટક પાત્રો આનંદે કહેછે;

નમી નમી મુખ તમને.

જગત૦

સ્થળ:

માળવામાં બુંદરીની રાજ કચેરી.

બુંદરી — (નારીના કટાક્ષ પાસે પુરુષ છે ગુલામ.) એ રાહ.

કહો પ્રધાન મારા તમે, રાજ્ય તણી જતાંત;
સુખી કે દુઃખી પ્રજા છે, કહો ન રાખી બાંત?
દુષ્ટ જનોના કાર્યમાં, ફાવે છે કે નહીં?
રાજ્ય મંડળ કેવી રીતે, ચાલે છે અહીં?
નિશાળમાં વિદ્યા દેવીનું, કેવું ચાલે જ્ઞાન?
હુમર, કળા, કૌશલ્યતાનો, કેવો ચાલે સોર?

પ્રધાન—

ઉપલી રાહ.

મહારાજ આપ રાજ્યમાં, નથી કાંઈ ખામી;
ખુશી થતા જાય છે સૌ, અદલ ન્યાય પામી.
દુરજનોનો લેશ કાંઈ, નથીરે ફાવતો દાવ;
હુનર, કળા, કૌશલ્યતાનો, બહુ થયો જમાવ.
વિદ્યા દેવી પ્રસન્ન થઈ, આપ રાજ્યમાં;
સર્વ રાજ્ય મંડળ મા'લે, પોતાના કાજમાં.
કોઈ વાતનો ઉચાદ, રાખતા ના મા'રાજ;
પ્રાણ છે ગમ અંગમાં, ન ફાવે દુસ્મન કાજ.

બુંદરી—

ઓખાહરણની રાહ.

સાખાશસાખાશ સુચીવળ તમને, તમ છતાં નથી દુઃખ અમને;
સેન્યાધિપતિ સૂણો મારા, કેમ ચાલે સૈન્ય તમારા.
રાજ કરાવો કબાવત, ઘોડા ઢોડાવો કરી સરત;

રાખો બખતર તમે સાદ, સગરાવીને રાખો આપ,
 રાખો હથિયાર આપ સુધારી, આવે કો કદા એ કામ ભારી;
 સૈન્યપ્રિયતિ- મુજ ઉપર મુજરી, પીતા પાદશાહ જાણી.) એરાહ.

નહી શીકર કાંઇ, રાખશે તમે મા'રાજ;
 કરવાહું તૈયાર આપ, તઝુરે કાજ.
 સહુ સૈન્યપર રાખું રૌફ, ચલાવું સગજ;
 કહી નહીં કરે કંકાસ, સાચવું એની મરજ.
 કરો આઝા તમે જે વખત, તૈયાર સહુ થાએ;
 આવે જો દુસ્મન સમ, તરત નાશી જાએ.
 સુખે સુખો તમે મા'રાજ, શીકર નહીં રાખો;
 અમ છીએ જ્યાંસુધી પાસ, ધુડકાકે લાખો.

સ્થળ રાજ્યમહેલ પીંગળાનો.

(છેલાણી મહેલ નીચે યઈને જાયછે. તેને જતો જોઈ પિંગ-
 ગજા તેના જીવર આરાક થાયછે અને પાસે દુર્મતિ દાશી હબીછે
 તેને પિંગજા કહે છે.)

પિંગજા- (સુંદર મુખ સુંદર તન, સુન તું જો પરી.) એ રાહ.

જો સખી કેવો જાયછે, પેક્ષો ફકડ નર
 ચાલ કેવી ચાલેછે એ, વાંકા રાખી કર.
 મંડીત માથે શોભતી, મુગટ શાની પર;
 વેશ ભૂપતિ સમાન, જણાયછે ખરે.
 આંખની ઇસારતો, કરી કેવો ચાલે;
 આશ ચાલે હરતી જેમ, મગનમાં મા'લે.

સુરત કેવી સુંદર શોભે, ઇંદ્રની સમાન;
 ખોડ કાંઈ વાને નહોં, ફરે રાખી ગુમાન.
 મળે જોતે અવો નર, સુખ પામી તેને હાથ;
 મનમાં માત્રે તે નારી, રે'જો એને સાથ.

દુર્ભતિ—

ભીપલી રાહ.

બાઈ કરો વખાણુ જોના, એ મુરખ સરદાર;
 અકલ એમાં કાંઈ નથી, એછે અતિ ગુમાર.
 આનંદમાં રહો હમ્મશાં, આપ પતિ સાથ;
 આમ તેમ કાંઈ મારે, કાંઈ ન આવે હાથ.
 ભૂપ બાગ્યશાળી મુકી, ચિત ચુકાવો કેમ?
 બાણુ લક્ષ્મી છે ધણી. સુખ પામી આપે જમ.

સ્થળ પિંગળાનું ભુવન.

(પિંગલા ઉદાશીમાં બેઠી છે એવામાં બે દાસી આવે છે)

સુખાધિકાર } અન્ને—(કહું શું નશીબ દુઃખીએ! કીધાછે.) એ રાહ.
 દુર્ભતિ }
 શોકમાં ગરકાવછો કેમ બાઈ, શાને માટે આપછો દુઃખદાષ. ટેક
 નિસ્તેજ સુખ શે આજ થયુંછે; શાની ચિતા તમને મનમાંહી? શોક.
 આજ શું? મહારાજ તમને ખીજ્યાછે; દો દુઃખ અમને ખરું
 હોય બાઈ. શોક.

આપ સુખે બાઈ, સુખછે અમને આપ દુઃખે દુઃખદાષ. શોક.

પિંગલા—

આશાગોડી.

યાર ગોતી કોષ લાવો, દાસી મારી યાર ગોતી કોષ લાવો એ ટેક.
 એન પડે નહી મુને હમ્મશાં, લાવીને શાંતિ મટાવો દાસી.
 વિરહ પીડે મુને દુષ્ટ હમ્મશાં, કાંઈક દયા દીલ લાવો દાસી.

સુખાધિકા- (અખાલા શાને લ્યોછો) એ રાહ.

શાને વઢો આવું વેણે, બાઈ આમ શાને વઢોછો. એ ટેક.
ભાગ્યો દ્યે ભરથાર કહ્યામાં, માગમ જલ્યોને માણી બાઈ.
છે રેવાને મહેલ જગીયા, શાને ઉચરો આવી વાણી બાઈ.

પિંગલ-સર્વ વાતે આપ સુખીછો બાઈ, નથી દુઃખ કાંઈ શાણી. બાઈ
સર્વ વાતે સુખી હું છું તો પણ, એક વાતે દુઃખી દાશી. બાઈ
દુઃખ વિરહનું સંસારમાં મોડું, એ વિના સુખ ન કાંઈ. બાઈ
મહેલ, જગીયામાં મુકાવો પુજો, જો ન યાચે કામ સાંતી. બાઈ
સુખાધિકા-સગતા હશે તો મળશે બધું એ.

પિંગલા-ક્યાંસુધી સમતા રહું આંણી, અરે દાશી કહે તું મનેરે,
કહે તું મને મારી શાંણી, અરે દાશી.

સુખાધિકા-નથી આ કરવું ચોગ્ય બાઈ તમને, એમાં છે પાપની
ખાંણી. બાઈ
નથી જોઈતી શીખ મારે તારી, કહીશ ન એકે કહાણી. બાઈ
જ તું અહીંથી જપ નથી તારો, હવે ન ઉચાર વાણી. બાઈ
(એમ કહી સુખાધિકાને કાઢે મુકેછે તે જાયછે એટલે દુર્મતિને
પિંગલા કહે છે.)

શાંત થવા માટે લાવતું કોઈને, માનીશ મારી મહેરબાની
જાતું વેગે અરે અહીંયાથી ઉભી તું આપ કેમ જાતું વેગે અરે.

દુર્મતિ-

રાગ માહ.

શોક નહીં ધરે! બાઈરે, મનમાં શાને મુઝાઓ;
દીલગીરી નવ થાઓરે, મનમાં શાને મુઝાઓ. ટેક.

એને કહી શું લાણુ કાઢ્યું, નહીં એનું આ કામ;
 આ નથી કામ કાયરનું, એમાં જોઈએ હમારે. મનમાં
 જે વસ્ત્ર બતાવ્યો હતો, એને લાવું આંધ;
 એળખું એહને, એને મારે સગાઈ. મનમાં
 જાણું હું સત્વર આંહીથી, તેડવા એને;
 શીકર ન કાંઈ કરશે બાઈ, લાવું આંહી તેનેરે. મનમાં

સ્થળ રસ્તો.

સુગોષિકા—

આશા ગોડી.

કામદેવ છે દુષ્ટ વિકારી, અહો ઇશ કામદેવ છે દુષ્ટ વિકારી. ટેક.
 ઈંદ્ર જોયો મહારાજ બર્તુંહરી, તે મુકી કરો નિય સંગ યારી. અં
 લણુ સત સાઠ મુકી એકજ તે ઇચ્છે, તેના દિવમાંછે જાડીનીતારી.
 અહો ઇશર તો આ શું સુખડ્યું, શું? મતિ ફરી છે તારી અં
 ફેરવ બુદ્ધી તું બાઈ મારીની, એવી વિનંતી છે મારી. અં

સ્થળ પીંગળાનો મહેલ

પીંગલા—

દક્ષણી રાહની લાવણી.

એન ના પડે, તુમ વિના એ આરારે. ટેક.

મન મુઝાઉં, દુઃખી થાઉં, ગમ ન ખાઊં,
 રહોછો જોયો ન્યારારે.

એનં

એકલી રહી તુમ વિના આ નારીરે;

પામે દુઃખ, ધડી ન સુખ, ઉતરે મુખ,

રહો દીલે વિચારીરે.

એનં

હમશ આપના, દર્શ દીયો સ્વામીરે;

રાખો હજુર, ધરી સખુર, કરો ન દુર,

કાંઈ દીન ખારા સ્વામીરે.

એન૦

આપ વિયોગથી, દુઃખ થાય અપારરે;

જોઈ મુખ, પાસું મુખ, તળુંદું દુઃખ,

મળો છો આપ જ્યારારે.

એન૦

બતુંહરી--

સીંહાનો કનરો.

પ્રાણ પ્રિયા નવ રાખું જીદાઈ, નવ ગમરા તું રહીશ ન આંઈ પ્રાં

ચચળ ચતુરા ચતુર છો પ્રિયા, તુમ વિણ રેવું ગમે નહીં કાંઈ પ્રાં.

જોગન તારે જલકી રહું તે, દેખી કંઈ ખારી દીલની માંઈ પ્રાં

વાણી મનોહર રૂપે તું રંભા, સ્વર્ગ મુખી કેમ આવી તુ આંઈ પ્રાં

મધુર વચન તારાં સુણી ને ખારી, આનંદ સાગરમાં જઈ

છલકાઈ પ્રાણ૦

ખારી મારી તું ન રહે મુજથી ન્યારી, તુજ વિયોગથી થકં દુઃખ-

દાઈ પ્રાણ૦

મણસો સાઠમાંછે તું પટરાણી, માનવંતી તુન જઈશ મુઝાઈ પ્રાણ૦

બતુંહરી--

નારીના કટાક્ષ પાસે પુરપછે ગુલામ. એ રાહ,

દુનિઆમાં જન્મ ધરી લાવો ન લીધો લગાર;

મુખ નહીં પામ્યો પ્રિયા, ધરીને આ અવનાર.

કામલાંગી માણી નહીં, વૃથા દીધો ભૂમી બાર;

એથી પથ્થર હોત હું તો, આવત ધીનાર.

તુજ સંગ કદી નહીં, કર્યું પ્રેમ પાન;

પતિવ્રતા તું પદ્મણી, મારી જીવજન.

નથી કાંઈ તુજ વિના, લાગતું ખારું;

સર્વ છે પણ તુજ વિના, લાગે અકારૂં.
 વખત થયો બહુ હવે તું, રજા દો ખારી;
 કચેરીમાં રાહ જોઈ, જોઈ હશે મારી.
 (કેટલુંક બાપણ કરી બર્તુહરી કચેરી તરફ જાય છે)

સ્થળ દક્ષિદ્ધાસનું ઘર.

છે.કરા— (સહીયર શું દુઃખ દાખવું.) એ રાહ.

માતુ મારી જીવ લાગીછે, ખાવાનું કાંઈ આપ;
 ખાવા આપીને માહરી, માતુ તું જીવ કાપ. માતુ૦
 આવે અંધારાં જીવનાં, લીલાં પીળાં દેખાપ;
 આવે ચક્રર મુજ ચક્ષુથી, નહીં હજુ થવાય. માતુ૦
 ઉમો થવા જો જાગે તો, થાજી ધરતી સરણ;
 નહીં આપે કાંઈ ખાવા તો, પાગીશ હું મરણ. માતુ૦

સુમતિ— ઉપરનો રાગ.

પુત્ર મારા સુણ વાત તું, કહું હું તને આજ;
 પીતા ગયાછે તાહરા, અન્ન લેવાને કાજ. પુત્ર૦
 કરીશ નહીં કદમાં તું, બાપુડા મારા બાળ;
 ઘડી ખે ઘડીમાં આવશે, મુઠ જ ખીજે માળ. પુત્ર૦
 (પુત્રને સમજાવી જાનો રાખેછે અને પોતે દ્રારિદ્રાવસ્થાથી કદમાં-
 ત કરેછે.)

સુમતિ— લલીત છંદ.

અરર ઈશ તો, કોપ શો કીધો; મુખજ મુખનો, ઢાંકીરે દીધો.
 અન વિના રહે, આ બાળ માહરા; પ્રભુ ક્રીષાં અન્ન, શાં પાપ તાહરાં,

કેમ સહન આ, દુઃખ પાપરે; વિલાપ જોઈને, કંપે કાપરે.
 ક્યાં સુધી ખમું, હું દુઃખ આહવું; અન્ન લેવા હવે, ક્યાં મારે જાવું.
 રદન જાળ આ, જીવથી કરે; અન્ન વિના હવે, નિશ્ચયે એ મરે.
 કર કૃપા હવે, દીન જાંઘું તું; અરજ આપને, આજ હું કરું.
 અરજ સાંભળી, સુખ આપરે; અરર ઈશ તું દુઃખ કાપરે.

(દરિદ્રદાસ બહારથી આવેછે સુમતિનો કદમાંત સુણી તેની
 પાસે રજ માગેછે.)

દરિદ્રદાસ— (એણે કહ્યું ગાત્ર વનમાં તુ જાને.) એ રાહ.

પ્રાણુ ખારી અન્ન લેવા હું જાઉં;	
કાંઈ કાંઈ પાસે માગી હું આવું.	પ્રાણુ૦
કરીશ કલેશ ન કાંઈ દીલમાં તું;	
જલદી આવું તુજ પાસે લાવી હું.	પ્રાણુ૦
પુત્રો સગજાવી રાખજે પ્યારી;	
નહીં રોવડાવીશ તું શાણી મારી.	પ્રાણુ૦
આવું જરૂર પાછો અન્ન લઈને;	
જાઉં તુને શીખ હું દઈને.	પ્રાણુ૦
શોક ન કરતી હવે કાંઈ પ્યારી;	
કરી પ્રજ્ઞામ યજી વિસર્જન નારી.	પ્રાણુ૦
(રજ લઈ શીવની આરાધના કરવા જાયછે.)	

સ્થળ શીવમંદીર.

દરિદ્રદાસ—

દીડી.

સુણો શીવજી તમ, આજ સ્તુતિ મારી;
 કરું વિનતી આજે, કીકર જોડી તારી.

આશ્રય આપો મુને, ભોજાનાય બારી. મુશો.
 ચઢાવું બીલી પુષ્પ, કરણ કુલ સારાં;
 મુખ આપી મુને, કષ્ટ કાપો મારાં;
 હાસ ઉપર કરો મહેર મન ધારી. મુશો.
 ધણાં મનુષ્યોનાં, આપે કષ્ટ કાપ્યાં;
 દુઃખ કાપીને, તેઓને મુખ આપ્યાં,
 એમ આપો મુને, વિનતિ આ સ્વીકારી. મુશો.
 રડે બાળ મારાં, અન્ન વિના સ્વામી;
 દુઃખ સહન કેમ, થાય અંતર જામી;
 બાળપે કૃપા કરી, આશ પુરો મારી. મુશો.

(શીવની સ્તુતિ કરી તેનું ધ્યાન ધરી બેસેછે. શીવ પ્રસન્ન થઈ તેને અમરકુળ આપેછે તે કુળ લઈ રાજ બર્તુકડીની કચેરીમાં જાયછે.)

સ્થળ ભરતુહરીની કચેરી.

(રાજ સભામાં બેઠી છે, કેટલુંક આગણુ સામણુ બાપણુ થાયછે એવામાં એક ખારોટ આવેછે.)

કવિત.

ખારોટ—ગૌઆણણુ પ્રતિ પાલ, દિન દુઃખભંજન દયાલ;
 દુષ્ટકું કરે બેહાલ, ધર્મ રૂપ માલવ મા'રાજ હે.
 સખ ધર્મકું દેવે પુષ્ટી, સુસ્ત નરોઝી ઉડાવે સુસ્તી;
 કેશરીસેં કરે કુસ્તી, એસો રાજ ક્ષત્રી વીર હે.
 મુખે શુભો શાગ, માને રેયત રાજરાંમ;

દુઃખડો ન જાતે નામ એસો નેક ન્યાયી બૂધ હે.
 હે રાજ્યમે પ્રભુકી મહેર, બડો જીસ્કો માલવ રોહર;
 દેખનકી બડી ભહેર, ધામ બડો બિશાલ હે.
 દુસ્મનકો ફલ હરાવે, લગઈમં ફતેહ પાવે;
 કાયર દેખ બાગ જાવે, એસે માલવપતિ વિકાલ હે.
 મં શીર આપા બહોત ગામ, દેખે બહોત રાજધામ;
 પહેલવાનકું પેખે કામ, મગર બર્તુંહરી હદ કીયો હે.
 અચ્છે અચ્છેકી પિછાંન, દેવે દીનકું અભયદાન;
 શરણાંગતકું પુત્ર સમાન, રખણવારો બયો હે.
 કહેત હે હરીજન, સુનો સખ સભામંન;
 સખ બાતમં હો પ્રણીન, દાના માલવમહિપાલ હે.

(એવામાં દારિદ્રદાસ ફળ લઈ પડદામાંથી ગાતા ગાતા આવેછે.)

દારિદ્રદાસ—

હરીગીત છંદની ચાલ.

માલવપતિ મહારાજ આજે,
 આપ પાસે આવીઓ;
 અમર કરવા આપને હું,
 અમરફળ આ લાવીઓ.
 આરોગીને આપ યાઓ અમર,
 પાળો પ્રજા પુલ તુલ્ય.
 ન્યાય સુકાવો નેકી થઈને,
 આવે નહીં કોઈ દીન બુલ.
 રામ રાજ્યછે આપનું,
 નથી દુઃખ અહીં કોઈ બાતનું;

ફળ લઈને દામ આપો.

કાપો દુઃખ રંક જાતનું,

(ફળ લઈ રાજ, દારીદ્રદાસને શીરપાવ આપી વિદાય કરે છે ત્યાર પછી- કેટલુંક ભાષણ કરી ભટુંહરી પોતાના રાયન-ગ્રહમાં જાય છે)

સ્થળ પીંગળાનો મહેલ.

ભટુંહરી--

સોયણી ગજલ.

ફળ એક વિપ્રથી મળ્યું, તે લે તું પ્રિયા માહરી;
આરોગીને થાતું અમર, કર સુખી કાયા તાહરી.
તુજ થકી આ દેહ મારી, નમે છે પ્રિયા સહી;
અમર કરવા લાગ્યો ખ્યારી, ફળ પાસે આ તાહરી.
શાણી મારી મૃગાનેની, જોઈ ખુશી થાજ વેણી;
વખત થયો રજા દેની, કચેરી જાવા ખ્યારી.

(પીંગલા સાથે કેટલીક વાતચીત કરી અમરફળ આપી ભટુંહરી કચેરીમાં જાય છે અને દાશી દુર્ભતિ આવે છે તેને)

પીંગલા--

દક્ષણી રાહની લાવણી.

દાશી એ વિના, નાંહી પડે ચેનરે;
આર હાથ, વિલંબ થાય, કંપે કાપ, મન મુઝાય,
દુઃખ થાય, એ વિના એ દાશીરે. દાશી૦
દીઠો મં જ્યારથી, મોહ બહુ પામીરે;
મળવા મન, ધાર તન, વિકળ મન, દીસે આ વન,
હટે અગત, ખ્યારા વિના દાશીરે. દાશી૦

કેમ કરે હવે, સુખ કેમ પામુરે;
જલદી ભાવ, વેગે આવ, ધારી દાવ રહીને સાવ;
મુને ભાવ, એનાપર છે દાશીરે. દાશી૦

(કેટલીક વાતચિત કર્યા પછી)

કુમ્તિ— (અરે લાલદેવ, ઈસ તન્ક જલ્દ આ) એ રાહ.

કરો નહીં આગ ઉતાવળ બાઇ;
ધીરે ધીરે તેડી હું લાવીશ આંધ.
નથી છોકરાની કાંઈ કરતી રમત;
હુશીઆરીથી કામ કરવું સખત.
કદી રાયને પડેરે બખર;
કરે શિક્ષા ભૂપ મનેરે જખર.
માટે હું સીધારીથી રજો તમે;
નહીં બહાર પડે આ વાત કોઇ સખ.
જો જાણુ થાએ રાજને આ વાત;
તો નિસેતાન કાઢે આપનું સાક્ષાત.

પિંગળા— (નારીના કઠાક્ષ પાસે પુરૂષ છે ગુલામ.) એ રાહ.

નેન બાણુથી પુરૂષ, નારી પાસે છે ગુલામ;
હાવ ભાવ કરીને એની, હરી લઈએ હામ.
શાણી દાશી જણે શું આ, નૃપ મારી વાત;
હાવ ભાવ કરીને બહુ, ખુશી રાખુ સાક્ષાત.
ગમ તેવો પુરૂષ હોય, જો એ ગજપતિ;
પળમાં તોડી નાંખીએ, જો હિમત હોય અતિ
આપણા ચરિત્ર જણે, તે પુરૂષ કહેવાય.
બાકી બધા પુરૂષ પણુ તે આપણાથી જન્ય.

(આવાં વચન સુણી દુર્મતિએ તેડવા જવા દોંમત ધરી એટલે
વળી પીંગલા એ કહ્યું.)

પિંગલા- (અરે લાલદેવ હસ તરફ જાહેઆ) એ રાહ.

અરે દારી જાતું વેગેથી તહાં,

તેડી લાવ “છેલાણીજી”ને અહીં.

ત્રેહ પીડ મુજને તે દીલમાં અતિ,

શમે શમે વાપ્યો છે દુષ્ટ રતિ.

ગને મળવા હોંશ ધણી એની સાથ,

પામું સુખ ખડુ હું એનીરે હાય.

ખોટી તું અહીં નહીં થા જરા વાર;

વિયોગ મુને સાલે છે એનો અપાર.

દુર્મતિ--

રાગ કાલીંગડાની ઢખ.

સોચ તમે નહીં કરે કાંઈ વેલી લાતું ખાઈ;

જાણું હું વેગેથી તેડવા કાજરેજી.

રંગ ભોગ ભોગવો નયંતથી ઓ ખાઈ;

છેલાણીજીની સાથ આજરેજી.

પતિજ તમારી જાણવાને આમ ખોલી ખાઈ,

શશ નહીં કર્યો કાંઈ મુજપરેરેજી;

છે તે મુખ માટે તમે સાચવજોરે ખાઈ,

મીઝસ એનો આકરે છે કહું ખરેરેજી.

માફ કરે ખોલી હું જે વેણ મારી ખાઈ;

કેણ માની માફ તમે આજરેજી,

જાઉં અશ્વશાળામાં હું વેગે મારી ખાઈ,

શાંત મન આપ કરવા કાજરેજી,

(એમ કહી દુર્મતિ છેલાંણીજીને અશ્વસાળામાં તેડવા જાય છે તેને આંતે વેશે અંદર દાખલ કરાવે છે પછી તે જાય છે, પી-મલા અને છેલાણી કેટલીક વાતચીત કરે છે, છેલાણીજી વીક્રમ-ની વાત કરે છે અને કહે છે કે દેવ રીતે તું એને દૂર કાઢ શા-યો કે તે મને બહુ ઠપકો આપે છે મોડો વડેલો નોકરી ઉપર જઈ છું તેથી; માટે કાંઈ જીપાય કર એ વીગેરે વાતચીત કરી રા-જાએ આપેલું અમરદુળ તેને આપે છે પછી વિક્રમ ઉપર ખાટો આરોપ મુકો રાજાને ચીઠી લખે છે)

સ્થળ સુગુણમંજરી ગુણીકાનું ઘર

(છેલાણીજી આવે છે અને કેટલીક વાતચીત કરી ગુણીકાને અમરદુળ આપી વિદાય થાય છે તે દુળ જોઈ સુગુણમંજરી વિ-ચાર કરે છે અને પોતાના મન સાથે કહે છે.)

સુગુણ-- (અદ્વિસાસ કે આ જીવગી અકારીરે યઈ) એ રાહ

આવ્યું અમરદુળ આ તેનું શું કરવું મારે;

પ્રાશન કરવું યોગ્ય નથી, વેરયા અવતારે.

જઈ રાજાને દેવ આવું હું, દુળ આ અમુલ્ય;

આરોગીને થાય અમર, પ્રજા પાળે પુત્ર વૃક્ષ.

પેસે જન્મ કીધાં શાં પાપ; આવ્યો વેરયા અવતાર;

આ બવે પણ એમ કરું તો, ક્યાંથી ઉતરું પાર.

મુખે આપ્યું મને પણ હું, જઈ રાજાને દઈ;

આપશે ધનામ તે લઈ, સુખી હું રે થઈ.

નીતિથી હું વર્તીને, કરું સદુળ અવતાર;

મધુ પાસે અંજ કરી કહું, નાવે દુરી અવતાર.

જાડો જલદી દઈ આવું હું, લગાડુ ન વાર;
 નીતિથી એ ચાલીને, કરે દુષ્ટોનો સંહાર.
 (એમ વિચાર કરી રાત્રને ફળ આપવા સાર કચેરીમાં જાય છે)

રથળ રાજ્યકચેરી બરતુહરીની.

(સર્વ કચેરી બહી છે ત્યાં પિંગળાની દાશી દુર્ભતિ ચીઠી
 લઈને આવે છે તે ચીઠી વાંચી બરથરી ક્રોધાયમાન થાય છે
 અને વિક્રમાદિત્યને બોલાવે છે.)

બર્તુહરી— (જુઓ જુઓ વિપ્રે બીડી હામ.) એ રાહ.

અરે દુષ્ટ દુરાચારી ચંડાલ, કૃત્ય તે પાપી આશું કીધું;

પ્રજા મુખ જોઈ ચડે મુને કાળ. કૃત્ય.

હું જાણુતોતો બ્રાત પવિત્ર: કૃત્ય.

સારી દેખાડી તે બ્રાતની રીત. કૃત્ય.

માત્ર કહી દોડ્યો, કરવા બિચાર. કૃત્ય.

ધીક જીવતર તારે નાદાર. કૃત્ય.

તે વાંચી ધણા અથોમાં વાત; કૃત્ય.

તેમાં લખે પરચી બેન માત, કૃત્ય.

તને બણાવી કીધો હુંશીઆર. કૃત્ય.

તે ઉપર તે રેડી નીર-ધાર; કૃત્ય.

પુત્રી, ભગની, સ્ત્રો, માત, કૃત્ય.

જાણી એકજ રીત એ રાત. (હજમ) કૃત્ય.

જા માલવહદયી બહાર; કૃત્ય.

પાછો પગ તું અહીં નહીં ધાર, કૃત્ય.

(આ સાંભળી વિક્રમા એકદમ વિચારમાં પડે છે ને કહે છે.)

વિક્રમા— (અધર્મીય જાણતોડી.) એ રાહ.

હે ભાત મારા (૨), તમે આ શું ઉચારો વાત;
 નથી હું કાંઈ જાણતો, તમે આગે કહું સાક્ષાત.
 કદી નેવનીર (૨), માલે થઈને તે વહે;
 સસુદ્ર માઝા મુકે પણ, નહીં દાસ દીવ એવું લહે
 કદી પ્રગટે જાણુ (૨), પૂર્વથી પશ્ચિમ ભાત;
 કુટેજ ઘટા બરાય, તો પણ કરું ન એવી વાત.
 આ દેહ તણા (૨), કદી સત કટકા નો થાય;
 કરું કદી નહીં કૃત્ય એવું આ, દેહમાંથી પ્રાણુ જાય.
 મુજ માત સમાન (૨), જાણું પિંગલાને જાણ;
 વિચાર દિવમાં આવ્યો ક્યાંથી, કહો તે મુને આંધ.
 કરું આપ સેવ (૨), લક્ષ્મણની પેઠે જાણ;
 નિષ્ઠ જોજનને દુર કરી, કેમ વિષય આહું દીવમાંથી.

(ઘણું કાલાવાલા કર્યા છતાં માનતા નથી ત્યારે)

વિક્રમા— સીતાના મહિનાનો રાગ.

હે બંધુ શાને કરો રીશ, વાંક વિના મુજપરે;
 થર થર કરે મુજ કાય, આવાં વેણુ શુણી અરે.
 તમે વેણુ પાડેછે હેદ, અંગ ગાંઠિ આજરે;
 પાછળ પરતાશો એ ભાત, કહું સત્ય કાજરે.
 તુમ વડીલ બંધુ આપ, પીતાની સમાનહો;
 જાણું આપની પ્રિયાને માત, તો કેમ અપમાન હો.

(એમ કહી તે દેશવટો સે છે પછી શુણુકા આવેછે.)

સુગુણમંજરી— (જનમેા જનમ ગુન માનું તોરા સર્ઈઆં) એ રાહ.

અપને દર્શનકું, આઈ હું રાજ;

દેખકે ખુશી, બધ મહારાજ.

અપને૦

આપ અચળ રહો નૃપ આ સ્થાને;

રહેકે રાજ ચલાવો મહારાજ.

અપને૦

અદલ ન્યાય, નામદાર છે આપનો;

પ્રજા પાળોછો, પુત્ર તુલ્ય મહારાજ.

અપને૦

અમર કરવા, આપને આવી;

ફળ આરોગી થાઓ, અમર મહારાજ. અપને૦

(ફળ રાજને આપેછે તે ફળ જોઈ એકદમ ચક્રીત થઇ

મન સાથે વિચાર કરેછે.)

બનુંદરી—

ગીતી.

ફળ દીવેલું પ્રિયાને, આશુ' ગુણીકાને હસ્તે સ્થાપી;

છે ફળ મેજ આપેલું, પુષ્કું હું જીને લાવી તું ક્યાંથી.

સુગુણમંજરી—

ગીતી.

કરે મા'રાજ માફ, છેલાણી આબ્યો મુજબર આજે;

તેણે મુજને આપ્યું, લાવી આપને અમર થવા કાળે.

આરોગી થાઓ અમર, પ્રજા પાળો પુત્ર તુલ્ય આપ;

ન્યાયવંત થઇ રાજ, કાપો પ્રજના આપ પરિતાપ.

(ગુ'સે થઇ સુગુણમંજરીને ઈનામ આપી વિદાય કરે છે તે છેલાણીને ખાલાવે છે. છેલાણી આબ્યો.)

છેલાણી—

(મહેર કર મારી ઉપર ખાખરા.) એ રાહ

કૃપા કરે નૃપ, મુજ ઉપર આજ;

ઝુનેહમારછું, આપનો મહારાજ. કૃપા०

દયા કરજો આ રંક ઉપર;

લાન્થો છું-ફળ-આ, પિંગળા-ની-પાસ. કૃપા०

ભરૂંદરી—

રાગ ક્ષત્રી કન્નડનો.

ધીકઃ ધીક પાપી ચંડાલ, કૃત્ય આવું તે કેમ કીકુર;

હવે આવી બન્થો તારો કાળ. કૃત્ય०

તે સુતા સિંહને મારી લાત; કૃત્ય०

બગી કેમ નહીં કરે તારી ધાત. કૃત્ય०

ફણીપર તે, છેડ્યો આ વાર; કૃત્ય०

ડર્યા વિના કેમ રહેશે ગમાર. કૃત્ય०

ઝુંડ ઝાડ સાથે બીડી ખાય. કૃત્ય०

ક્યાં સુબી પો'આડીશ તારો હાથ. કૃત્ય०

માટો ફુંગર તોડ્યા બપ, કૃત્ય०

તે કેમ તુજ રંકથી તોડાય. કૃત્ય०

તુને દેખી પ્રગટે અંગ જવાળ, કૃત્ય०

અરે દુષ્ટ તારું મુખ બાળ. કૃત્ય०

તને મારતો નથી આ વાર, કૃત્ય०

તું મુજ દેશ છોડી જા બહાર. કૃત્ય०

મારી જ્યાં સુધી વરતાય આણ, કૃત્ય०

ત્યાં તું ન કરીશ રહેઠાણ. કૃત્ય०

(એમ કહીને તેને દેશ બહાર કાઢે છે, પછી પોતે પોતાના વિચારભુવનમાં જાય છે.)

સ્થળ. વિચારભુવન.

ભરૂંદરી—

સોરઠ ગજલ.

પ્રિયા તુને ધિકાર છે, સત કાઠી વાર ધીકારે;
 પતિવ્રતા તુને જાણુતો, નીવડી તું અરે નાદારે. ટેક૦
 નથી નારી સગી કાંઈની, જાણુજો જન તે નક્કી;
 વિષયમાં એ આંધ થઈ, ન જાણે ઉગ્ગળ અધારે. પ્રિયા૦
 સ્ત્રીની ગતિ પાનીએ, એ છે અમાની જાતરે;
 મન ગમતો નર તે નક્કી માણે, મનમાં નહીં કાંઈ વિચારે.
 જીય નીચ તે જુવે નહીં, એ ખુશી રમ જારે;
 લાજ વહાલી નહીં તેડને, છે યુદ્ધ દિન ગમારે પ્રિયા૦
 એ બદામના છેલાણીની, સાથે રમી જારે;
 મુજ ભુપતે તું મુકીને, નીચ સાથે કેમ થઈ તૈયારે. પ્રિયા૦
 નહીં કાંઈ આવી શમ તુને, કે આ શું કહું કાજરે;
 પુજ માટ બ્રાતને મેં તજ્યો, એ દુષ્ટા તુને ધીકારે. પ્રિયા૦

(સહીયર શું દુઃખ દાખવું.) એ રાહ.

હાપ અંધુ હાપ હાયરે, કીચો દેશ નિકાલ;
 આવ દોડીને આંહી તું, ગજતા મુને હાલ. હાય૦
 કટુ વચનનો માર દઈ, કાઢ્યો હાલ બેહાલ;
 માફ કરજે તું બ્રાતને, સમાવી તરો કાળ. હાય૦
 પાપી પિગલાના પ્રજાપતી, મુક્યો માથે આરોપ;
 એહ દુષ્ટાએ બહુ કર્યો, માછ મારારે કોપ. હાય૦
 આવીને રાજ સંમાળજે, પ્રજા પુલ સમાન;
 અદલ ન્યાય તું તોળજે, રાખી દીલમાં બાન. હાય૦
 પીંગલાના દુષ્ટ કૃત્યથી, તબું બ્રાત આ રાજ;
 કરશે ન વિધાસ ત્રિયાનો, કહું આર્ય સમાજ. હાય૦

(કુટ્સોક વિલાપ કરી મન સાથે વૈરાગ ધરી પિંગલાને
શીટકાર દેવા જાય છે.)

સ્થળ. પીંગળાનો રાજમહેલ.

ભર્તૃહરી— (પીંગલા પ્રત્યે ક્રોધથી) રાગ. ક્ષત્રી કલંકતો.

એ દુષ્ટ પાપણી બુંડી નાર, વ્યભીચારી તું કેમ થયે ?
તારા જીવતરને ધીઃકાર, વ્યભીચારી૦
કેમ વિસારી તેં માત જાત ? વ્યભીચારી૦
વળી લગ્નવ્યા સસરા તાત. વ્યભીચારી૦
તુને કેમ સુજ્યું આવું કામ ? વ્યભીચારી૦
તેં કેમ ભીડી કરવા હામ ? વ્યભીચારી૦
તને હવુ શી વાતનું દુઃખ ? વ્યભીચારી૦
નહોતો તજતો ધડી તારું મુખ. વ્યભીચારી૦
લુબ્ધ થયો તારામાં હું નાર, વ્યભીચારી૦
તેનો ખતાવી આપ્યો તેં મુને સાર. વ્યભીચારી૦
ઠહી નીચ સ્ત્રીની જાત, વ્યભીચારી૦
એવી ધણા ગ્રંથોમાં વાત. વ્યભીચારી૦
તને કેમ ન આવી કાંઈ શર્મ ? વ્યભીચારી૦
કેમ ભુલી તુ સ્ત્રીનો ધર્મ ? વ્યભીચારી૦
તારો સમજાતો નથી કાંઈ મર્મ ? વ્યભીચારી૦
જીવ ચાલ્યો કેમ કરતાં અધર્મ ? વ્યભીચારી૦
હવું ડાપણુ તારામાં અપાર, વ્યભીચારી૦
કેમ જાન ભુલી તું ગમાર ? વ્યભીચારી૦
શી વ્રતની ધડી તુને ખોટ ? વ્યભીચારી૦

શાને સુકાની તે ચીતને ચોટ ? બબીચારી૦
 તુજ વેણથી તજ્યો મં બ્રાત ? બબીચારી૦
 હવે તું આજથી છે મુજ ગાત. બબીચારી૦
 હું તારું તુજ કારણ આ દેશ, બબીચારી૦
 શૃંગાર ઉતારી ધરું બગવો વેશ. બબીચારી૦
 નીચ સંગે કરી દોસ્તી નાદાર, બબીચારી૦
 અરે ધીઃક ધીઃક તુજ અવતાર. બબીચારી૦
 અહું કહું શું તુને આ વાર, બબીચારી૦
 ધીઃક જીવતર તારું નાદાર. બબીચારી૦

(શીટકાર દર્ઠ ભરુંદરી ત્યાંથી ચાલી નીકળે છે અને પોંગલા મુછાંગત થાય છે.)

સ્થળ પાદર-માળીવાનું.

(ભરુંદરી કદની પહેરી આંહી આવેછે થોડી વાર ત્યાં બિશ્રાંતી લેછે ત્યાં કેટલાક નાગરીક જનો તથા પ્રધાનાદીક પ્રવેશ કરેછે)

ભરુંદરી— (કહું શું નશીબે દુઃખીઓ કીધોછે.) એ રાહ.

કહું શું દુષ્ટા તુને, દુઃખીઓ કીધોછે,
 તુજ કૃત્યે મં વર્ષરાગ લીધોછે. કહું૦
 નાવિ જરા કાંઈ, શર્મરે તુને,
 અદ્ય સુખ માટે, દુઃખીઓ કીધોછે. કહું૦
 જણુતો હું તુને પતિવ્રતા નારી,
 ડોળ દેખાડીને દુઃખીઓ કીધો છે. કહું૦
 મુજ બંધવનો તે વિયોગ પડાવ્યો,

ખોટું કલંક દષ્ટ દૂર કીધા છે. કહું.

હાય બધું શું હું તુને સંભારું,

કહું વચન રૂપી માર દીધા છે. કહું.

(એવામાં કેટલાક નાગરીકો, પ્રધાન, સૈન્યાધીપતી વગેરે આવે છે.)

(ગોપીચંદ લડકા જોગી હોળને તળદે રાજને) એ રાહ.

પ્રધાન—ઓ રાજન મારા, મુજને મુકીરે શીદ જાઓ છો. ટેક.

સૈન્યાધીપતિ—ઓ સ્વામી મારા, કેમ તમરે અકળાઓ છો. ટેક.

પ્રધાન—રાજ તમારે કોણુ સાચવશે, કહોને મારા નાથ;

જાઓછો જંગલના વિશે, રાજસગમ કોના હાથરે. ઓ રાજન.

સૈન્યા—ઓ સ્વામી મારા, કેમ તમરે અકળાઓછો. ટેક.

તમ વિના નહોં જોડે મુને, માલવ પતિ રાજન;

શોકાત્ર આ દીસે તમારું, મહારાજ માનનરે. ઓ સ્વામી.

બાંતુંહરી—ઓ સુરુ વિવેકી, શાને માટેરે ગભરાઓછો. ટેક.

નથી વાલું આ રાજ મને કાંઈ, નથી વાલો સંસાર;

દુઃખી કીધો બહુ એ દુષ્ટાએ, ધીઃક ધીઃક પીંગલા નારરે. ઓ સુ.

નગરશેઠ—ઓ માલવ રાજ, અમને તજીને કીચાં જાઓછો ટેક.

આપ વિના આ શહેર મને તો, લાગે સ્મશાન જેમ;

કહું મારું માનીને રાજ, ચાલો રાખી રેમરે. ઓ માલ.

બાંતુંહરી—ઓ સુરુ વિવેકી, શાને માટેરે ગભરાઓ છો.

કરોડ ઉપાય કરશે તમા તો, નહોં દહીં શહેરમાં પાગ;

જેજે વચનો આપ હ્યારે, અંતર લાગે આગરે. ઓ સુરુ.

વિદુષક—ઓ દીલબર પ્યારા, કેમ નમરા તમે થાઓછો. ટેક.

નથી વિક્રમા બંધુ તમારો, કરશે કાણુ આ રાજ;

શુંગારની શીખ આપ વિના કાણુ, દેશે મને મા'રાજરે. ઓ દીક્ષ.

પ્રધાન—એક પાંગલા પાપી માટે, કરો ન સહુ દીક્ષગીર;

દુઃખ-જંગલનાં કેમ વેઠાશે, થયા તમે ક્ષકીરરે. ઓ સ્વામી.

બાંતુદગી—ઝાઝું વદીને દુખી કરો છો, શાણુ સૌ સજ્જન;

હવે મુને આંહીથી જવા દો, ગમરાયછે મુજ તંનરે. ઓ સુવં.

કેટલીક સ્ત્રીઓ— રાગ પરજીઓ અથવા ગરશીઓ.

હરી હોય હાપરે, માત્રવપતી તેં આ શું કયું;

માત્રવપતી તેં આ શું કયું; સુખ સર્વ અમારુંરે તેં હયુંરે. હરી.

શાને તજી લણુસે સાઠ નારી, તેમાં હતી પાંગલા તમને ખારી;

કેમ મુકીને જાઓ આ વારી, રી હોય.

નથી બ્રાન અડીઆરે તમારો, વાંક નથી પડ્યો કાંઈ અમારો;

શને મુકોછો દુઃખતોરે ભારો, રી હોય.

આપ સમુદ્ર તુલ્ય કહેવાઓ, કેમ દોષ ખીનતો મન લાવો;

માટે સમજીને રહો નહીં જાઓ, રી હોય.

લઘુકૈ મુદીકા પુત્રીએ નાની, એ તમથી નથીરે અજાણી;

થશે દુખી તમ વિના એ શાણી, રી હોય.

કાણુ કરશે તમારું આ રાજ, નથી વિક્રમા બાઈ મહારાજ;

કાણુ કરશે રાજના કામકાજ, રી હોય.

બેખ આંખે જાયો નથી જાતો, શોક દીક્ષમા નથી કાંઈ માતો;

માટે બિખ ઉતારો આ રાતો, રી હોય.

કાંઈ મનમાં દયા તેમ લાવો, નહીંતો અમાને સાથે લધ જાઓ;

કાંતો શેહેરમાં પાછા તમે આવો, રી હોય.

ખીજી સાધારણ
નાગરીકો }

મરાઠી ચાલની સાખી.

રાજન ક્યાં મુકી, જાઓછો અમને;
તમ વના દુઃખ, બહુ થાય.
કદી જમીનપર પગ નથી દીધો કેમ કષ્ટ વેઠશો કામ;
ત્રણસોને સાઠ નારી તમારી, ખીજો વૈભવ છે અપાર.
રાજ આ આપનું આવી સંભાળો નહીં જાઓ વન માઝાર;
એક નારીને કાળે શો, જીલમ કરોછો અપાર.
નથી એ ધટતું રાપ તમને, આવું કરવું આ વાર;
મહેર કરીને આપ પધારો, દયા સૌની દીલમાં લાવો;
નહાંકર લઈ આવો સાથે અમને, પછી વન માર્ગ સાવો.

ભરૂંદરી—

ઉપલી રાહ.

નહીં કલ્યાંત કરો પ્રજા ગમ, જાઓ નગરમાં આ વાર;
નથી સગુ કોઈ કોઈનું વા'લા, દુઃખ નહીં ધરો લગાર.
કોનીરે માતને કોનારે તાત, કોના પુત્ર જમાત;
કોનીરે ત્રીયાને કોનીરે પુત્રી, કોના સગા કોના ભ્રાત.
આ રાજ મુને સ્મરણનજ લાગે, મહેલછે ચીતા સમાન;
વન લાગ્યું મુને અતિરે વા'લું, ત્યા જઈ મુકી સુમાન.

(ત્યાંથી સર્વને રજા આપી પોતે વન તરફ જાય છે અને
સઘળી પ્રજા શોકાતુર ચેહેરે નગર તરફ જાય છે.)

સ્થળ નાગાશ્રમ.

સર્વ સાધુઓ—

(ધરો નિરંજન નામ.) એ રાહ.

ધ્યાન એક ધશ તણું ધરવુંરે (૨),
આ સંસારમાંહી ખરેખર, એક વળત મરવું.
જપો તુમ મદા નિરંજન નામરે (૨)
એજ આવશે સાથ આપણી, ખીજું ન આવે કામ.
નથી સગાં માત જેન ભાઈરે (૨),
પુત્ર પુત્રીને ભ્રાત બનેવી, જોઈ એ સગાઈ.

ખોટી છે પણ દોલત માયારે (૨),
 રામ રામ છે રોગે ભરેલી, આ ખોટી કાયા.
 સત્ય એક હરી નામ સાચું (૨),
 એ વિના આ જગત મોંઘી છે, ખરે સવં કાચું.

(સહુ જાગીઓ બજન કરે છે ત્યાં ભર્તૃહરી આવે છે.)

ભર્તૃહરી— (દયાળુ દેવ, કૃપાળુ તું.) એ રાહ.

અરે સાધુ જન, આળ્યો તુમ પાસ;

કરો નહીં મને, તમેરે નિરાશ અરે.

આપીને યોગ ઉનારો પાર;

નથી વાંધેઆ, મુને સંસાર અરે.

ખરું ઇશનું, છે સાચુ નામ;

જપુ હું સદા, હવે રાગનામ અરે.

નથી આપણું, સગુ વાહલું;

ધરી ભેખ ને, માળા ઝાલું અરે.

કરો ઝટ આપ, આપોને ભેખ;

બળું હું ઇશ, કરું હું અલખ અરે.

સમાધ કરું, જરા નહીં ડરું;

કરો આજ્ઞા, તે ઝટ હું કર અરે.

કરો જેમ વાર, થાઉં દીલગીર;

આપો યોગ આપ, ચડાવું તે શીર અરે.

ભર્તૃહરીનું પારખુ જોવા માટે એક એલાની સાથે તેની રા-
 હીએ પાસ બીક્ષા સેવા મોકલે છે.

સ્થળ. પીંગળાનું લુવન.

(પીંગલા ખેસુદ્ધમાં પડી છે તે સાવધ થઈ પોતાના મન સાથે
 કુત્રિતનો પરતાવો કરે છે.)

પીંગળા— (જનુની જીવોરે ગોપીચંદની.) એ રાહ.

આરર કૃત્ય આશું મેં કીધું, કીધો નાહી વિચારજી;

સ્વામી તજી ગયા મુજને, તરછોડી આ વારજી.

અરર દશા શી મારી થશે.

ટેક.

જાન ધરી નહીં તાતજી, લજવી મારીરે જાતજી;

કુળ જોખુરે સસરાતણું, લજવી કુળ મુજ માતજી; અરર૦

(એવામાં ભર્તુંદરી આવેછે તે.)

ભર્તુંદરી--ચોક વથા શાને કરે, બીક્ષા દે તું આ વારજી;

વાર થયે ગુર કોપશે, માટે કર નહીં કાંધ વારજી.

આપ બીક્ષા માતા મુજને.

ટેક.

ગુજ કારણ મુજ જાતને, કાંધા દેશનિકાલજી;

પ્રપંચ પ્રથમ નવ જાણીયો, તારો દુષ્ટ ચંડાળજી. આપ૦

પિંગલા--નહીં મારો મુને વેણુધી, મારો કટાર આ વારજી;

એંધા નહીં મુને સાલસે, આ ધા સાલે અપારજી.

ભેખ તજો આ માલવપતી. ટેક.

વાંક કરો માફ સ્વામીજી, અજં ઉર ધરી આજજી;

કરે નહીં કરી આણું હું, નક્કી જાણો મારાજજી. ભેખ૦

ભર્તુંદરી-- જટ કર બીક્ષાદે મુને, ખોટી થાઉં છું નારજી,

દેતી હોયતો બીક્ષાદે મુને, નહીં કર ખોટી લગારજી. આપ૦

પિંગલા--માતા ઠહો નહીં મુજને, હું છું તમારી નારજી;

રહો સ્વામી રસોધ કરે, કરે ખીર કસારજી. ભેખ૦

જમીએ ભોજન સાથે ખેશીને, હીંચીએ હીંચોળાખાટજી;

રહીએ સદા ઉછરંગમાં, વળી રમીએ ચોપાટજી. ભેખ તજો.

ભર્તુંદરી--કંસારમાં આગ મુક તું, ખીર વિદ્યા સમાનજી;

હીંચોળે આગ લગાડતું, ચોપાટ રમે જાય જાનજી. આપ૦

ભેગ લાગ્યો મુને જહુ વાલો, છુરો આરે સંસારજી;

સગુ નથી કોઈ કોઈનું, એક પ્રશ આધારજી. આપ૦

પિંગલા--માતો મારે કહ્યું સ્વામીજી, રહો તમે આ અવાસજી;

એકાંત ઈશ વ્યાન ધરો, કરો ક્રોધનો નાશજી. ભેખ૦

એક વખત અહલ્યા જાનરી, કુન્તા સતીમાં સીરદારજી;

વીધી ફર્યો જ્યારે તેહનો ચડયું કલંક એક વારજી. ભેખ૦

ભર્તુંદરી--જૂઝામાં જૂઝું કહ્યું, વ્યભિચારને વ્યસનજી;

એ ધમાં અંધો ને બને, ગુમારે લાજ મનજી. આપ૦
 દુનિઆની દગ્ગ્યાનમાં વ્યભિચારજે નાગજી;
 ચુક બરાવી એને નેહને, તેનું જાણવું અમાગ્યજી. આપ૦
 પિંગલા--તમ વિના સુની સેજ આ, દાસજે સ્વામીનાથજી;
 કૃપા કરી આવો મહેલમાં, કહું જોડીને લાયજી ભેખ૦
 ભર્તુદરી--નાર ખરી છે નરક રૂપ, અસ્તી માંસ નકામજી;
 કુપરની તો સારી બની, અદરની જાણે રાગજી આપ૦
 પિંગલા--અવજો દધ ઉપદેશ કેને, ભુલાવ્યું આપ ભાનજી;
 વે'મ બરાયો કેમ છુટજે, વે'મ છે દુખની ખાણજી. ભેખ૦
 ભર્તુદરી--છેલ્લી વારે તને હું કહું નહીં લગાડ વારજી;
 વૃથા વિલંબ શાને કરે, હે નિર્લજ નાદારજી. આપ૦

(પિંગલા બીલા આપે છે તે લઇ ભરતુદરી ચંદ્રિકાના મેહલે
 બીલા લેવા જાય છે, પિંગલા મુર્છીત થઈ ધરણીપર ઢળીપડે છે.)

સ્થળ. ચંદ્રીકાનો મેહલ.

ચંદ્રિકા-- (ઓમવજી સંદેસો કેહેજો સ્વામને) એ રાહ.
 કેમ કહો માતારે મુજને નાથજી,
 નારીને માતા તો નહીં કહેવાય જો,
 શો અપરાધ પડ્યો, મારા વાલમાં, કેમ૦
 બેખ આ જોઈને કંપે મારી કાયજો.
 એકને કારણ શાનેરે સધળી તજો,
 આવો સ્વામી મારા મહેલની માંદિજો;
 નહીં મુનેરે એના જેવી જાણતા,
 આપણ સુખ ભોગવીએ રહો હાંઈજો. કેમ૦
 સુખ સ્વપ્નામાં આપનું મં દીકું નથી,
 માટે નહીં જવા દહીં તમને ક્યાંયજો;
 આમ કરવું હલું તો શીદને વર્ષા મુને,
 વિચાર પ્રથમ નહીં કર્યો દિલમાંયજો. કેમ૦
 અધદીત આ કહેવાયેછે મારા છત્રજી,
 સ્વીકારો આ અરજ સ્વામીનાથજો;

દાશીની દયા લાગે તમ દિલમાં,
કહું છું આપને જોડીને હું હાથનાં.

કેમ૦

ભર્તૃહરી—

સોગડ ગજલ.

નથી વાંક પ્રીયા તારે, છે વાંક મુજ નરીયનો. ટેક.

કાવો મં વિશ્વાસ લિયાનો, તેથી દુઃખ પામ્યો માતા જો;

લપટાયો તેની સંગમાં તેથી વિમાસવું પડ્યું બહુ. નથી૦

બીક્ષા દે તું જટ મુને, સત્ય કહું છું હું માતા તુંને;

સંગધ તુટ્યો આજથી મારો તારો મનને તું સહી. નથી૦

(બીક્ષા લઈ કુસુમમાલાને મહેલે જાય છે ચંદ્રિકા મુછાંગત થાય છે.)

સ્થળ પિંગળાનો મહેલ.

(મુછામાંથી સાવધ થઈ રહ્યા કરે છે)

પિંગલા— (પીયુને તમ્બવનાર વેરી અલંકાર.) એ રાહ.

અરર ગિ શી મારી, યાશે હવે પ્રાણ;

તમ વિના રેશે કેમ, દિલમાં આ બન.

વિયોગ વેઠાશે મુને, કેમરે હવે;

દુઃખી થઈ હતો પ્યારા, તમારે જવે.

ઉતાર શુંગાર સ્વામી, શરીરથી આજ;

તમ વિના શોભે કેમ, અંગે તે મા'રાજ.

લાવ સખી સફેત હું, વસ્ત્રરે ધરં;

આજથી સ્વાદ મિષ્ટ, દૂર હું કરે.

દીન દુઃખમાં 'વે કેમ, માગરે જશે;

હાય હાય દાશી મારી, ગતી શી થશે.

સ્થળ કુસુમમાલાનો મહેલ.

કુસુમમાલા— જોખીચંદનો રાગ.

પ્રાણેશ પતિ મારા, આવા વેશેરે આવ્યા ક્યાં થકી. ટેક.

ભર્તૃહરી—બીક્ષા દે માતા જોડી કરેરે હવે સ્વાથકી. ટેક.

જટ બીક્ષા તું દેને મુજને, જોડી ન કર માર્ક;

શુરજ મુજપર બહુ ચીડશે, જો જોડી થઈશ આંધરે. બીક્ષા૦

કુસુમમાલા--માતા માતા સીંદને કરોછો, હું છું તમારી નાર;
 શો વાંક પડ્યો પ્રિતમ માગ, પ્રાણ જીવન બરથારરે. પ્રાણે૦
 ભર્તૃદરી--નથી વાંક કાંઈ માતા તમારો. છે મુજ કર્મનો વાંક;
 મુજ કૃતીથી પામ્યો દુઃખ હું, એમાં શું કરે કોકરે. બીક્ષા૦
 કુસુમમાલા--તસેછો કેમ નાથ માદરા, બીક્ષા લ્યો આપું;
 દુઃખી કરીને કેમ જાઓછો, હવે ઇશ જાપુરે. પ્રાણેશ૦
 (બીક્ષા આપેછે તે લઈ અરવલાને મહેલે જાય છે અને કુસુમ-
 માલા મુર્છાંગત થાય છે.)

સ્થળ અરવલાનો મહેલ.

અરવલા-- (બીનીથી ગઈ હારી.) એ રાહ.
 સ્વામીજી આવા વેસે, ઉભાછો કેમ હાં. ટક.

કરો મૃદવાસ, તુમ બેસો મુજ પાસ, આજ ધરીને ઉલાસ;
 પ્રીય મારારે, ઉભાછો.
 જણાયછે કાંક, શો પડ્યો મુજ વાંક પ્રીયા તમારી આ રાંક;
 કહો સ્વામી મારારે, ઉભા છો.
 કેમ કાઢો આવા શબ્દ, સુણી થઈ હું સ્તબ્ધ, મૈયાં કહો મુને મત;
 કહું ખરું સ્વામી મારારે, ઉભાછો.

ભર્તૃદરી-- (પ્યારી નવ કરશે ઉચાટ, વેહેલા આવશુંરે) એ રાહ.

મૈયાં લગાડ ન વાર, ખોટી થાઉંછુંરે એ ટક.
 ગુરજ મારા કોપસે નારી, બીક્ષા દેતું ઉલટ ધારી;
 નહોતો આંહીથી જાઉંછુંરે, મૈયાં લગાડ.
 નહીં રહું હાં એક ધડી હું, કરીશ કદી કાલાવાલા તું
 અહીં રહી હું અકળાઉં છુંરે, મૈયાં લગાડ.
 (ક્રોધથી) જસ જસ છોડ તુ છોડો મારો, હવે સંજવ તુટ્યો
 તારો; જંગલ જવા આજિંદુંરે, મૈયાં લગાડ૦

(બીક્ષા આપે છે તે લઈ અંદનાવતીના મહેલે જાય છે અને
 રવલા મુર્છાંગત થઈ પડી જાય છે.)

સ્થળ. અંદનાવતીનો મહેલ.

અંદનાવતી— (હમકુ છાંડ ચલે બન માધુ) ઓ રાહ.
પ્રાણનાથ મારા સુણો એક વિનતી, જોબનવંતી આ નાર બુરેરે;
જીવાની મારી પુરમાં જાય છે, કેમ ચક્ષુ નહીં આપનાં બુરેરે. પ્રાણ૦
રહી હંમેશાં રજા મુજ સંગે, ખેલ ખેલો આંહી અનેક તરેરે;
જોગી બને નર જર વિનાનો, હોય અસમર્થ કહું ખરેરે. પ્રાણ૦
જીએ કીધું જર બોલી સાથ શંકર, ઇંદ્રજી અહલ્યાને રૂપે માહારે;
પ્રજ્ઞા તીલોતમા સાથે કીધું. કશ્ચિત્ત સે જસે સંગ સોહારે, પ્રાણ૦

બર્તુદરી— (તું કુમત્રાજી અરવા ઓ પીતા મારા.) ઓ રાહ.
શોક ન કર તું ઓ માતા મારી (૨), શોક ન કર૦ ટેક.
બીક્ષા દે તુ દીલધારી, ઓ માતા મારી. ઓ૦
વનમાં હું જાજી બજન જગાજી, દીલમાં ઉગંગ ધારી. ઓ૦
નથી સાર આ સંસારમાં કાંઈ ખોટી સો સગાઈ. ઓ૦
વૃથા વિલંબ તું શાને કરેછે, શુર ખીજશે ઓ નારી. ઓ૦

(બિક્ષા આપે છે તે લઈ બર્તુદરી જાય છે એવામાં રસ્તામાં
તેની પુત્રી લઘુકૌમુદીકા ગળે છે. અંદનાવતી મુર્છિત થાયછે.)

સ્થળ રસ્તો.

લઘુકૌમુદીકા— બયેરવી ગજલ.

કરો પિતાજી કોપ શો, આ દીન કીંકરી પરે,
કરો નહીં નિરાશ આજ, પુત્રી બાળતુમારીને. કર૦
મરી ગઈ છે માત મારી, સુકો કોના આધારથી;
જોગ લઈ જંગલ જાઓ, પુત્રી નિરાધાર યદ. કર૦

હું છું કુંતાડી પિતાજી, દયા લાવો કાંઈ મુજપરે;
 રવે સૌ આ નયમાં, જાઓ છો તેથી અરે.   કર્શ૦
 કૃપા કરી આ પુત્રી પર, દયા લાવો મનમાં જરી;
 તુમ વિના આ કીંકરી, સોચ કરી જાશે મરી.   કર્શ૦

ભર્તૃહરી— (૨ જાએ પ્રજ્ઞને પુત્ર ગણી પાળવી.)   એ રાહ.

કેમ ઉદાસ થાયછે તું, પુત્રીરે મારી;
 કદમાં તાર જોઈને ધીર, નથી રે'તી મારી.   કેમ૦
 નથી કાંઈ સાર અહીં, સંસારની વિશે;
 કુટુંબ કળિલો સૌએ, પૈસાનું દિશે.   કેમ૦
 જનું હવે સ્થાનકે જો, બેનીરે મારી;
 જનહું વેગે અહાંથી, રે'જે ધીર ધારી.   કેમ૦

(ભર્તૃહરી પોતાના આશ્રમ તરફ જાયછે અને લક્ષ્મીસુદીપા
 પોતાના મહેલ તરફ જાય છે એવામાં કેટલાક નગર વાસી લોકો
 ભેગા થાય છે.

